

એન્ટવ થેખોવ

(જન્મ : 27-1-1860; અવસાન : 15-7-1904)

એન્ટવ પાવલોવિયા થેખોવ રશિયાના ખ્યાતનામ વાર્તાકાર તેમજ નાટ્યકાર હતા. તેમનો વ્યવસાય ડૉક્ટર (તબીબ)નો હતો. મોસ્કો સ્ટેટ મેડિકલ યુનિ. માંથી તબીબી ઉપાધિ પ્રાપ્ત કરી હતી. માત્ર રશિયામાં જ નહિ, પણ વિશ્વમાં તેમની વાર્તાઓ વાચકો ને વિવેચકો દ્વારા પુરસ્કૃત થઈ છે. રશિયાના આ આધુનિક વાર્તાકારને પુસ્કિન એવોર્ડ પ્રાપ્ત થયો હતો. ‘ધ સીગલ’, ‘ધ એરી ઓરયાર્ડ’ એમનાં વિશ્વવિખ્યાત નાટકો છે.

જેને આપણે હૃદય કે અંતરાત્મા કહીએ છીએ એને પોતાનો સ્વ-ભાવ છે. મનુષ્યને જેમ જેમ જગતનો અનુભવ થાય છે તેમતેમ ધન, સત્તા, કીર્તિ, વાસના, અહંકાર એને વળગતાં જાય છે ને હૃદય એનો સ્વ-ભાવ ગુમાવે છે. ઉત્તમ સત્યો એવું ઔષધ છે, જેનાથી હૃદય કે અંતરાત્માનું આપણું સ્વાભાવિક તેજ આપણને પાછું મળે છે.

એન્ટવ થેખોવની આ જાણીતી વાર્તા છે. વીસ લાખનું ઈનામ જેને મળવાનું છે એવો યુવાન વકીલ પંદર વર્ષ જેલમાં રહ્યા પછી પુસ્તકો, ગ્રંથોના સેવનથી અલૌકિક ભાવ-જગતનો સ્વામી બને છે ને લૌકિક ધનલાલસાને ઠોકર મારે છે. લેખકે અહીં કળાની સાથે જીવન-મૂલ્યને પ્રગટ કર્યું છે. મૂળ વાર્તા ‘The bet’નો ‘શરત’ નામે અનુવાદ ડૉ. રમેશ આ. ઓઝાએ કર્યો છે.

પાનખરઝતુની એ એક અતિશય ઠંડી રાત હતી. વૃદ્ધ બેંકમાલિક યાદ કરતો હતો કે આજથી પંદરેક વર્ષ પહેલાં આવી જ એક ઠંડી રાત હતી જ્યારે એણે એક ભવ્ય મિજબાની ગોઠવી હતી. એ મિજબાનીમાં અનેક બુદ્ધિજીવી હાજર હતા. તે વખતે હાજર રહેલા મહેમાનોએ ભાતભાતની મજાની વાતો કરી હતી. કાયદાની વાતો નીકળતાં કડકમાં કડક સજા વિશે ચર્ચા નીકળી હતી. મોટા ભાગના મહેમાનોએ મૃત્યુદંડની સજા પ્રત્યે અસંમતિ દર્શાવી હતી. એ લોકોએ એવો અભિપ્રાય વ્યક્ત કર્યો હતો કે મૃત્યુદંડની સજા એક પ્રકારની જૂનીપુરાણી અને અનૈતિક સજા છે. એક મહેમાને તો કહ્યું, ‘મૃત્યુદંડ તો ખરાબ અને અમાનુષી સજા કહેવાય.’ કેટલાક મહેમાનોએ એવો અભિપ્રાય વ્યક્ત કર્યો કે દેહાંતદંડની સજાને આજીવન કેદની સજામાં ફેરવી નાખવી જોઈએ.

‘હું તમારી સાથે સંમત નથી થતો.’ યજમાન બેંકરે પોતાનો અભિપ્રાય વ્યક્ત કર્યો. ‘મને એવું લાગે છે કે અન્ય સજાઓ કરતાં દેહાંતદંડની સજા વધારે સારી છે. જન્મટીપ કરતાં મૃત્યુદંડ વધુ નૈતિક અને માનવતાભરી સજા છે. દેહાંતદંડ માણસને તત્કાળ ખતમ કરે છે જ્યારે જન્મટીપની સજા માણસને ધીમેધીમે ખતમ કરે છે.’

(આ મિજબાનીમાં આમંત્રિત) મહેમાનોમાં આશરે પચીસેક વર્ષનો એક યુવાન વકીલ પણ હતો. (ઉપસ્થિત બધા જ મહેમાનોમાં) એ સૌથી નાની ઉંમરનો હતો. એ (યુવાન વકીલ)નો અભિપ્રાય માગવામાં આવ્યો ત્યારે એણે કહ્યું, ‘બંને પ્રકારની સજાઓ અનૈતિક છે; પરંતુ મારે જો (દેહાંતદંડ અને જન્મટીપ) એ બેમાંથી એકની પસંદગી કરવાની હોય તો હું જન્મટીપ વધુ પસંદ કરું. બિલકુલ ન જીવવા કરતાં કોઈ પણ રીતે જીવવું એ વધુ સારું છે.’

એ વખતે મોટાભાગના હાજર રહેનારાઓ પૈકી બેંકમાલિક સૌથી વધુ યુવાન અને વળી વધુ પૈસાદાર હતો. વકીલની વાત સાંભળી એ ઉશ્કેરાઈ ગયો અને બોલ્યો, ‘એ સાચું નથી. તમે જો પાંચ વર્ષ પણ એકાંતમાં જેલવાસ ભોગવી શકો તેમ માનતા હો તો હું વીસ લાખ (બે મિલિયન)ની શરત મારવા તૈયાર છું. એકાંતના જેલવાસ કરતાં ભાગ્યે જ બીજી કોઈ સજા ઓછી કંટાળાજનક છે.’

‘તમે ખરેખર સમજીને આ કહી રહ્યા છો ?’ યુવાન (વકીલ) બોલ્યો. ‘મને શરત મંજૂર છે. હું પાંચ વર્ષ નહિ પણ પંદર વર્ષની સજા ભોગવીશ.’

‘પંદર વર્ષ ?’ બેંકમાલિક બોલ્યો, ‘ખરે ! સજાજન, હું વીસ લાખ (બે મિલિયન)નું જોખમ ઉઠાવવા તૈયાર છું.’

‘કબૂલ, તમે વીસ લાખનું જોખમ ઉઠાવો છો તો હું મારી સ્વતંત્રતાનું જોખમ ઉઠાવું છું.’ વકીલે કહ્યું. (એ સાંભળીને)

બેંકમાલિકે કહ્યું, ‘અરે નવયુવાન, તું છેલ્લો નિર્ણય લે તે પહેલાં બે વાર વિચાર કરી લે. મારે મન તો વીસ લાખની કાંઈ વિસાત નથી, પણ તારે માટે તો જિંદગીનાં પંદર ઉત્તમોત્તમ વર્ષ ગુમાવવાનાં થશે. તારા જેવા અવિચારી યુવાન બહુ ઓછા હોય. એક વાત ન ભૂલતો કે ફરજિયાતપણે ભોગવવી પડતી સજા કરતાં સ્વયંસ્વીકૃત સ્વૈચ્છિક સજા વધારે કઠોર લાગે છે.’

પણ યુવાન વકીલ મક્કમ રહ્યો અને અતિશય મૂર્ખાઈભરેલી (અવાસ્તવિક) અને અક્કલ વગરની શરતનું પાલન કરવા તૈયાર થયો.

(સજાની શરત પ્રમાણે) એવું ઠરાવવામાં આવ્યું કે, બેંકમાલિકના ભાગમાં આવેલા એક સુંદર રહેઠાણમાં આ યુવાને(વકીલે) કડક ચોકીપહેરા હેઠળ સજા ભોગવવી. વળી, એ શરત નક્કી થઈ કે પંદર વર્ષ સુધી વકીલે એ આવાસની બહાર ક્યાંય નીકળવું નહિ, કોઈ માણસને મળવું નહિ, કોઈ માણસનો અવાજ સુધ્ધાં એને કાને પડવો જોઈએ નહિ, કોઈ જાતનાં છાપાં કે પત્રો એને અપાશે નહિ. તેમ છતાં એ (વકીલ) સંગીતનાં વાદ્યો તથા કેટલાંક પુસ્તકો રાખી શકશે, પત્રો લખી શકશે અને પોતે જે કંઈ ખાવાપીવા ઇચ્છે તે મેળવી શકશે એવું નક્કી કરવામાં આવ્યું. આવાસમાં રાખવામાં આવેલી નાનકડી બારીમાંથી જ આ વ્યવહાર કરવાનો હતો.

1870ના નવેમ્બરની 14મી તારીખે બાર વાગ્યાથી સજાનો પ્રારંભ કરવામાં આવ્યો અને એ સજાનો અંત 1885ના નવેમ્બરની 14મી તારીખે બરાબર બાર વાગ્યે આવવાનો હતો.(જે શરતો મૂકવામાં આવી હતી તેમાંની) એક પણ શરતનો ભંગ થાય કે વકીલ-કેદી એની જેલમાંથી બે મિનિટ જેટલો પણ વહેલો બહાર નીકળી આવે તો બેંકમાલિક એને વીસ લાખ (એક પાઈ પણ) ચૂકવવા બંધાયેલો ન હતો.

જેલવાસના પ્રથમ વર્ષ દરમિયાન વકીલ-કેદીને એકલતા ઘણી સાલી. ધીમેધીમે એ વાચન તરફ વળ્યો. એણે અનેક પ્રસિદ્ધ પ્રાચીન ગ્રંથો વાંચી નાખ્યા. સંગીતની મોજ માણી અને કલાકો સુધી લખ્યા કર્યું. એ રીતે પાંચ વર્ષ વીતી ગયાં. છઠ્ઠા વર્ષે કેદીએ જુદીજુદી ભાષાઓનો અભ્યાસ કર્યો, તત્ત્વજ્ઞાન તથા ઇતિહાસનું પણ અધ્યયન કર્યું. એ પછીનાં ચાર વર્ષ દરમિયાન એણે અંદાજે છસો જેટલાં મોટાંમોટાં પુસ્તકો વાંચી કાઢ્યાં. દસમા વર્ષ પછી તો ટેબલ પાસે બેસીને ફક્ત બાઈબલનું જ અધ્યયન તેણે કરવા માંડ્યું. એણે બાઈબલ વારંવાર વાંચ્યું. બાઈબલના વાચન પછી એણે ઈશ્વરના અસ્તિત્વને લગતાં શાસ્ત્રો તથા ધર્મના ઇતિહાસને લગતાં પુસ્તકો હાથમાં લીધાં.

જેલવાસનાં છેલ્લાં બે વર્ષ દરમિયાન એણે જુદાજુદા વિષયો પરનાં ઘણાં બધાં પુસ્તકો વાંચી કાઢ્યાં. એણે જગતના મહાન લેખકોનાં પુસ્તકો વાંચ્યાં. તદુપરાંત પ્રાકૃતિક વિજ્ઞાન, રસાયણશાસ્ત્ર અને ઔષધશાસ્ત્રના ગ્રંથો પણ વાંચ્યા. કોઈને કદી સાંભળવામાં ભાગ્યે જ આવ્યો હશે એવો એ બનાવ હતો.

પેલા વૃદ્ધ બેંકમાલિકને આ સઘળી બાબત યાદ આવી અને એણે વિચાર્યું કે આવતી કાલે બાર વાગે એ મુક્ત થઈ જશે. અમારી શરત પ્રમાણે મારે એને વીસ લાખ આપવા પડશે, હું જો એને એ રકમ આપી દઈશ તો હું બરબાદ થઈ જઈશ. પંદર વર્ષ પહેલાં અહીં મળેલા બધા માણસો કરતાં હું વધુ પૈસાદાર હતો, પણ હવે બાજી પલટાઈ ગઈ છે, હું પહેલાં જેવો પૈસાદાર રહ્યો નથી. વર્ષોથી મારી સમૃદ્ધિમાં ઘટાડો થતો રહ્યો છે. એ (વકીલ કેદી) કેમ મરી ન ગયો ? હવે એની ઉંમર ચાલીસની થઈ છે. મારી પાસે બાકી રહેલી છેલ્લી પાઈ પણ એ લઈ જશે. પરણશે અને મજા કરશે, જ્યારે મારે એક ભિખારીની જેમ એની સામે ઈર્ષાથી જોતાં રહેવું પડશે. ના, ના, આ તો ભારે થઈ ગઈ. એનું મોત જ હવે માત્ર ઉપાય રહ્યો હતો.

રાત્રિના ત્રણ વાગ્યા હતા. એ અતિશય ઠંડી રાત્રિ હતી. બેંકમાલિકે જેલ-આવાસની ચાવી લીધી, લાંબો કોટ પહેર્યો અને ઘરની બહાર નીકળ્યો. જેલ પાસે જઈને એણે બે વાર ચોકીદારને બૂમ પાડી; પરંતુ કંઈ જવાબ ન મળ્યો. હવામાનથી બચવા ચોકીદારે આશ્રયસ્થાન શોધી લીધું હતું અને હવે ક્યાંય જઈને ઊંઘી ગયો હતો.

વૃદ્ધ બેંકમાલિક વિચારવા લાગ્યો, ‘હું જો મારા ધાર્યા પ્રમાણે કરું તો લોકોને સૌપ્રથમ શંકા ચોકીદાર પર પડશે.’ તે જેલના બારણા પાસે ગયો. એણે નાનકડી બારીની અંદર ડોકિયું કર્યું. કેદીના ઓરડામાં મીણબત્તી સળગતી હતી. કેદી ટેબલ પર બેઠો હતો. કેદીની પીઠ સિવાય કશું દેખાતું ન હતું. ટેબલ પર અને ટેબલની બાજુમાં (પાથરેલી) શેતરંજ પર ખુલ્લાં પુસ્તકો દેખાતાં હતાં.

પાંચેક મિનિટ પસાર થઈ ગઈ. કેદી હજુ હાલતોચાલતો ન હતો. બેંકમાલિકે બારણા પર ટકોરા માર્યા, તેમ છતાં કેદી હાલતોચાલતો નહિ. ત્યાર બાદ બેંકમાલિકે બારણાનું તાળું તોડ્યું. તે ઓરડામાં દાખલ થયો અને એણે એ પાતળા અને દૂબળા થઈ ગયેલા માણસ (વકીલ)ને જોયો. એ નિદ્રામાં ડૂબેલો હતો. નીચેની બાજુએ વળેલા એના મસ્તકની સામે એક કાગળનો ટુકડો પડ્યો હતો. જેમાં સુંદર હસ્તાક્ષરમાં કંઈક લખેલું હતું.

બેંકમાલિકે વિચાર આવ્યો, ‘અરે બિચારો ! એ ઊંઘે છે અને કદાચ વીસ લાખનાં સ્વપ્નો માણતો હશે. પણ એના માથે ભમતા મોત વિશે એને કશી ખબર નથી. લાવ, જોઉં તો ખરો કે એણે કાગળના ટુકડામાં શું લખ્યું છે.’

એણે કાગળનો ટુકડો હાથમાં લીધો અને નીચે મુજબ વાંચવા માંડ્યું :

‘આવતી કાલે બાર વાગ્યે મને મારી સ્વતંત્રતા પાછી મળશે અને અન્ય લોકો સાથે હળવા અને મળવાનો અધિકાર મળશે; પરંતુ આ ઓરડો છોડીને બહાર હું સૂર્યપ્રકાશ જોઉં તે પહેલાં મારે તમને કંઈક કહેવું છે. પૂરેપૂરી સમજદારીપૂર્વક હું તમને જણાવવા માગું છું કે તમે લોકો જેને જગતની સારી ચીજો ગણો છો એમાંથી એક પણ ચીજ મારે જોઈતી નથી (અર્થાત્ ત્યજું છું). કારણ કે મૃત્યુ એ બધાનો નાશ કરશે એ વાતની મને બરાબર ખબર છે.’

‘પંદર વર્ષ સુધી મેં પાર્થિવ જીવનનો અભ્યાસ કર્યો છે. એ ખરું કે (એ દરમિયાન) મેં નથી માણસને જોયો કે નથી ભૂમિને જોઈ, પણ પુસ્તકો દ્વારા મેં ગીતો ગાયાં છે. હરિયાણાં જંગલો, ખેતરો, નદીઓ, સરોવરો અને નગરો પણ જોયાં છે. વળી, મેં ચમત્કારો સર્જ્યા છે, ધર્મનો ઉપદેશ આપ્યો છે અને આખાં ને આખાં સામ્રાજ્યો જીતી લીધાં (મેળવી લીધાં) છે...’

‘તમારાં પુસ્તકોએ મને શાણપણ દીધું છે. તમારામાંના મોટાભાગના માણસો કરતાં હું વધુ શાણો (બન્યો) છું.’

‘તમે બધાએ તમારી સમજશક્તિ ગુમાવી છે અને અવળો માર્ગ પસંદ કર્યો છે. તમે અસત્યને સત્ય માની લીધું છે.’

‘તમે જેના સહારે જીવન ગુજારો છો એ સિદ્ધ કરવાના આશયથી મારે મન જે રકમ સ્વર્ગસમાન હતી તે વીસ લાખની રકમનો હું સ્વીકાર કરવા માગતો નથી(નકારું છું). એ રકમ મેળવવા માટેના મારા અધિકારથી મારી જાતને મુક્ત કરવા માટે હું નિર્ધારિત સમય કરતાં પાંચ કલાક વહેલો અહીંથી ભાગી છૂટીશ અને એ રીતે શરતનો ભંગ કરીશ...’

બેંકમાલિકે પત્ર વાંચવાનું પૂરું કર્યું ત્યારે એ દિગ્મૂઢ થઈ ગયો. તેણે પત્રના એ પાનાને ટેબલ પર મૂક્યું. પેલા વિચિત્ર માણસને કપાળે ચુંબન કર્યું અને રડતો હોય તેમ બહાર નીકળી ગયો. તેની આખી જિંદગીમાં કદી કોઈ સમયે એને પોતાના પર આટલો બધો ધિક્કાર નહિ ઊપજ્યો હોય.

બીજે દિવસે સવારે પહેરેગીર આવ્યો અને તેણે સમાચાર આપ્યા કે કેદી (વકીલ) ભાગી છૂટ્યો છે. પેલા વૃદ્ધ બેંકમાલિકે છુટકારાનો દમ લીધો.

(‘ગ્રંથ : આત્માની ઔષધિ’માંથી)

શબ્દ-સમજૂતી

મિજબાની આનંદ સાથે લેવાતું ભોજન; અમાનુષી જંગલી, કૂર; પહેરેગીર ચોકીદાર; દિગ્મૂઢ આશ્ચર્યચકિત; ધિક્કાર તિરસ્કાર.

સ્વાધ્યાય

1. નીચેના પ્રશ્નોના એક-એક વાક્યમાં ઉત્તર લખો :

- (1) દેહાંતદંડ એટલે શું?
- (2) જન્મટીપની સજા એટલે શું?
- (3) બેંકમાલિક કેટલું જોખમ ઉઠાવવા તૈયાર થયો?
- (4) બેંકમાલિકે કેદીના કપાળે શા માટે ચુંબન કર્યું?

2. નીચેના પ્રશ્નોના બે-ત્રણ વાક્યમાં ઉત્તર લખો :

- (1) મિજબાનીનું વર્ણન તમારા શબ્દોમાં કરો.
- (2) યુવાન વકીલે શો અભિપ્રાય આપ્યો?
- (3) વાચન દ્વારા યુવાન વકીલના દૃષ્ટિવિકાસનો ખ્યાલ આપો.

3. નીચેના પ્રશ્નોના સવિસ્તર ઉત્તર લખો :

- (1) ‘શરત’ વાર્તાના શીર્ષકની યથાર્થતા ચર્ચો.
- (2) વૃદ્ધ બેંકમાલિકનું ચરિત્ર-ચિત્રણ કરો.

વિદ્યાર્થી-પ્રવૃત્તિ

- એન્ટવ ચેખોવનો ફોટો નેટ પરથી મેળવી નોટિસ બોર્ડ ઉપર મૂકો.
- એન્ટવ ચેખોવના જીવનચરિત્ર વિશે વિશેષ જાણકારી પ્રાપ્ત કરો.
- એન્ટવ ચેખોવની અનૂદિત વાર્તાઓ મેળવીને વાંચો.

શિક્ષક-પ્રવૃત્તિ

- રશિયન વાર્તાકાર એન્ટવ ચેખોવના સાહિત્યિક પ્રદાનની ચર્ચા કરો.
- ગુજરાતીમાં અનૂદિત થયેલા રશિયન સાહિત્યકારોનો પરિચય કરાવો.
- ગુજરાતીમાં ઉપલબ્ધ વિશ્વના અનૂદિત સાહિત્ય વિશે વિદ્યાર્થીઓ પાસે પરિચયાત્મક વાતો કરો.

